

„...HATALMÁBA KERÍTETT A FIGYELÉS, AZ ÍTÉLÉS ÉS ELÍTÉLÉS...”

Huszár Tibor (2012) Erdei Ferenc (1910–1971). Politikai életrajz. Budapest: Corvina

„Professzor úr könyvének legelső sorai: Minden komoly tud. munkának, különösen pedig a szellemtudományi vizsgálódásnak első feltétele, hogy célját ne egetverő újításokban, hanem a tudomány már elért eredményeinek továbbépítésében lássa. Ez a komoly intelem tilalomfaként áll előttem, és nyugodt lelkiismerettel nem mehetek tovább, míg el nem távolítom az útból. (...) ...minden új, ha ismeret, akkor tudomány és nyereség; ha [viszont] nem ismeret, akkor pedig akár régi, akár új – haszontalan, mert nem tudomány.²

*További korlátot állít fel Professzor úr: »a közgazdaságtan hagyományait tisztelni kell.«
Hagyományt nem tisztetek. Ha ismeretnek látom, elfogadom, ha nem, elvetem. Ismeretről van szó,
nem hagyományról. (...) Minden elméleti lépés újítás.”*

Erdei Ferenc (1930 k.)³

Az olvasók egy része nyilván egyet tud érteni a mottó soraival, mind tartalmilag, mind annak stílusával – különösen, ha megtudja, hogy azokat egy 19-20 éves fiatalember írta. Ebben a korban „kell a lázadás”. Ironikus töltést kölcsönöz azonban az idézetnek, ha megtudjuk: az a fiatal Erdei Ferenc fogalmazta, aki nyolcvanegynéhány évvel később – akárhogy is értékeljük ezt a tényt – már *maga a hagyomány* a magyar szociológia számára.

Az olvasók másik része nyilván ellenérzéssel viszonyul a fenti kijelentésekhez, mind tartalmát, mind annak stílusát illetően – különösen, ha megtudja, hogy a fiatal Erdei Ferenc írta azokat. Az ilyen lázongó attitűdök a 20. században ritkán sültek el jól. Jelen esetben például hagyományellenes indulata Erdeit nem csak a Horthy-rendszer ellenzékebe vezette el – azzal még nem okvetlenül lenne probléma –, hanem a marxizmusig, sőt, a kommunista kormányzattal való aktív együttműködésig is.

Éppen az *Életrajz* megjelenése körüli időszakban látott napvilágot az MTA történéseiből álló bizottság állásfoglalása, amelyben Erdeit is azok listájára helyezték, akikről „nem ajánlott” közterületet elnevezni – miközben a szociológusok elitjének jelentős része, az MTA-n belül is, a Magyar Szociológiai Társaság *Erdei Ferenc-díj*ának büszke tulajdonosa. Az egybeesés a véletlen műve, a vita kiújulása azonban programozva volt: a rendszerváltás óta számos 20. századi magyar értelmiségi-politikus (újra)értékelése körül lobbantak fel hasonló indulatok. Valamennyien szakmailag jelentős alakok voltak, akiknek a politikai tettei

¹ MTA TK Szociológiai Intézet

² Ezt a mondatot kissé átközpontoztam. DCs

³ Idézi a recenzált mű (a továbbiakban: *Életrajz*) 31-32. o. A jelöletlen hivatkozások a továbbiakban erre a könyvre vonatkoznak. A recenzio képei – az utolsó előtti kivételével – a recenzált kötetből származnak.

vagy megnyilvánulásai elfogadhatatlanok egyik vagy másik (vagy több) politikai-világnézeti tábor képviselői számára. S mivel humán tudományokban működő személyekről van szó, esetükben nagyon gyakran nem olyan könnyű szétválasztani a tudományos és a politikai megnyilvánulásokat sem, az „írói munkásság” különböző megnyilvánulásait, mint mondjuk egy fizikus vagy patológus esetében.

Erdei esetében két szempont tovább élezi a fent említett morális dilemmát. Egyrészt, bár pl. Hóman Bálint vagy Teleki Pál is jelentős tudósok számítnak, talán nem játszottak annyira *centrális* szerepet a maguk tudományágában, mint Erdei, aki a magyarországi protoszociológia⁴ kétségkívül legfontosabb alakja. Másrészt, politikailag Erdei pályája több szakaszra osztható, s morális kifogásokkal elsősorban az 1945 és 1956 közötti korszakot illetik – azt viszont minden oldalról. A kép árnyalását javasoló hangok, mint majd látni fogjuk, Erdei 1956 utáni tevékenységére hivatkoznak, s ennek szemszögéből próbálják értelmezni és értékelni például a „*miért volt Erdei Rákosi minisztere?*” kérdést is.

A mottó mondataival nagyjából egy időben született Huszár Tibor minden bizonnyal az egyik legalkalmasabb személy arra, hogy életrajzot írjon az általa évtizedeken át kutatott és személyesen is ismert Erdeiről. Sajátos pozíciója ugyanakkor bizonyos hátrányokat is jelent (bár messze nem az előnyök mértékében), mivel Huszár nem csak hogy „túl közel” áll témájához, hanem időnként részévé válik a képnek is; méghozzá, mint majd látni fogjuk, lényeges pontokon. Mivel területi okokból nem tudjuk sorra venni az *Életrajz* 501 számozott oldalának, illetve Erdei életének minden fontosabb mozzanatát, a következőkben csak a könyv néhány csomópontját próbáljuk felidézni; fordulópontokat, amikor az *Életrajz* főhőse radikálisan megváltozott a világhoz való viszonya.

Előbb azonban érdemes egy kitérőt tenni Erdei indulásáról, családi hátteréről.

Erdei Ferenc és öccse, Sándor, édesanyjukkal.

Erdei nem „műparaszt” volt (lásd a következő képet), ezért is tanulságos ezt az 1910-es években készült képet nézni. E fotó érzékletessé teheti, hogy amikor Erdei parasztpolgárosodásról írt, akkor e kifejezés jelentésével teljesen tisztában is lehetett.

„Apám mint agrárproletariátusból néhány hold földet szerzett makói városi lakos szülőik gyermeke, egy régi kisbirtokos tanyán gazdálkodó család lányát vette feleségül, s ekképpen anyám »tanyai lány«-ból lett egy városban lakó hagymakertész kisárutermelő család tagja...

Szüleink ugyanolyan hagymatermelő gazdálkodást folytattak, mint más pár ezer család Makón (egy-két holdnyi földön megtermeltük a szükséges búzát, kukoricát és egy tehén takarmányát, egy-másfél holdnyi hagyma volt a fő árutermelésünk). A gazdálkodás rendje pedig az volt, hogy a határban szétszórta fekvő földekre naponta jártunk ki hol szántani-vetni, hagymát művelni, s a termést is a városi házba hoztuk haza, egyszóval »falurendszer« szerint gazdálkodtunk. Igen, de mégis városban éltünk, s együnk ágában sem volt magunkat falusinak tartani. A falu az Apátfalva, Királyhegyes, Kövegy voltak, s úgy is beszéltünk az odaválásiakról, mint falusiakról. A tanyákat pedig úgy vettük, hogy azok is a városhoz tartoznak, csak ott éppen másképp gazdálkodnak, mint a hagymások.(...)

⁴ A recenzens – itt részletesen nem indokolható módon – az 1960-70-es évekig terjedő korszakot tekinti a magyar társadalomtudományos gondolkodás protoszociológiai korszakának.

Később [1927-ben]... anyai nagyszüleim megöregedvén, városi házukba költöztek »haza«, s a megürült tanyai gazdaságba szüleim költöztek ki velünk együtt. Az ilyen »változás« teljesen megszokott, hagyományos rend volt Makón is, alföldszerte másutt is. (...)

...bár tanyaiak lettünk, semmivel sem éreztük magunkat kevésbé városiaknak, mint azelőtt... életünk minden lényeges eseménye [továbbra is] a városban zajlott. Öcsém a nagyszülőktől járt gimnáziumba, minden vasárnap hazajártunk a városi házba, apám a városi politikai szervezkedésben tevékenykedett, s én is a városi ifjúsági mozgalomban ügyködtem.” Erdei Ferenc: Egy különös falukutatás története (1963) (61-62.)

A fenti idézet elsősorban a város és tanyái sajátos szimbiózisáról szól, de társadalomtörténeti szempontból a hangsúly nélkül odavetett „egy-másfél holdnyi hagyma” is nagyon érdekes. Ebben a korban, amikor általában a 15-20 holdas birtokról tartották úgy, hogy képes eltartani egy átlagos parasztcsaládot, s amikor a parasztság – tehát a népesség több mint fele – elsöprő többségének ennél kisebb, vagy éppen semekkora birtoka sem volt, tehát ebben a korban egy makói hagymás egy-másfél holdon gazdálkodva viszonylag jól meg tudott élni. E háttér egyszerre magyarázza azt is, miért volt kezdetben Erdei – a népi írók között egyedülálló módon – optimista a parasztpolgárosodás esélyeit illetően, s magyarázza azt is, miért vált idővel oly szkeptikussá e fejlődés esélyeit illetően (hisz’ csak néhány Makóhoz hasonló kivételes település volt az országban).

1939-ben Erdei – akkor már elismert szociográfusként – apjával és öccsével tanyát vásárolt Szigetszentmiklóson. Egészen 1944-ig az itt termelt jövedelmükből élt,⁵ ezt biztosította számára azt az anyagi függetlenséget, amely révén folytathatta a kutatásait.

Erdei 1929-ben Erdei joghallgató lett a szegedi – Kolozsvárról nem sokkal korábban átköltözött – Ferenc József Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Itt érdemes újra felidézni a mottó sorait: ennek előzménye, hogy egyik tanára, Surányi-Unger Tivadar véleményezésre odaadta neki az új könyvét; az országos hírvű professzornak nyilván távolabbi tervei is lehettek tehetséges diákjával, de az idézet alapján is nyilvánvaló lehet, hogy Erdei elutasította a közeledést.

A történet nagyon jellegzetes, ugyanis van valami zavarba ejtő Erdei szegedi éveinek légkörében. Kéziratok feljegyzései, korabeli levelei alapján sokszor úgy tűnik, hogy Erdei félszeg és dacos kívülálló volt az egyetemi közegben. Érdemes hosszabban felidézni egy kéziratban fennmaradt feljegyzését, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma egyik előadásáról:

„Műv. koll. előadása. Radnóti Miki beszélt a modern líráról. Kellett nekem a művészeti társaság, ellenállhatatlan erő hajtott. Mind ott voltak, akiket odavártam. Sőt. Rengeteg zsidó, ifjú és hajadon.⁶ Amit Radnóti mondott, nem is volt fontos, ahogy beszélt, és ahogy hallgatták, az ejtett meg. A társulásuk, és hogy nekem mi közöm hozzájuk.

⁵ A kötetben olyan fotó is van, amelyen Erdei szánt. A szántás azonban szinte már „elcsépelet” szimbólum, a magyar történelemből elég a II. Józsefet szántás közben ábrázoló PR-metszetekre hivatkozni. Az itt látható sallangmentes kép azonban a recenzens számára sokkal hitelesebben sugallja, hogy olyan emberről van szó, aki testközelből ismerte a mindennapi fizikai munkát, s ezért nem próbálta glorifikálni magát.

⁶ Huszár szerint „a közönség jobbára egyetemi hallgatókból és rokonszenvező munkásokból verbuválódott...” (48.)

Álltam zsebre tett kézzel, és néztem őket. Teljesen hatalmába kerített a figyelés, az ítézés és elítélés. Az a társaság volt pedig, amely egyedül elviselhető számomra az általam ismert világban, mégis de messze vagyok tőlük, és ők tőlem... Gyarlók, kicsinyesek, hiúk és elbizakodottak, sok kicsi ügyeiket kavargatják buzgón, és azt hiszik, a göncöl szekerét tartják. Mondják is, és el akarják hitetni mással is...

Pedig ők a szegedi fiatalok avantgardja. Ha valamikor bizonyosan láttam, hogy nem tudok középük elegyedni, még bizonyosabban látom most. Az én a komoly ügyeimhez és erőmhöz képest az ő ügyeik és erejük játék és hozzávaló kitermelt mesterfogások.” (49.)

A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma igazi elit kör volt, amelyet 15 alapító tag indított útjára, s az évek során egyetlen új tagot sem vettek fel. Egy sor, később ismert és jelentős értelmiségivé váló tagja volt, mint például Baróti Dezső, Buday György, Ortutay Gyula, Gáspár Zoltán, Hont Ferenc, Tomori Viola, s a később legismertebbé váló Radnóti Miklós. Valamint Erdei, akit – akárcsak a többi tagot – titkos szavazással választottak meg a Kollégium egyik előzményének tekinthető agrársettlemet mozgalom résztvevőit.

„...Egészen elpolitikusodik a gondolkodásom és... a B. Pistával való barátság csak fűtötte ezt a kedvet” – írja Erdei öccsének, a vele mindig is szoros kapcsolatban álló Erdei Sándornak 1935-ben, Münchenből. Adalék a Kádár-kori rétegzett nyilvánosságához: 1980-ban az Akadémiai Kiadó Erdei válogatott műveinek sorozatában, a Szárszói beszéddel és a Kettős társadalom-tanulmánnyal (lásd később) egy kötetben kiadja ezt a levelet is. A szerkesztőbizottságban Köpeczi Béla kultúrpolitikus éppúgy benne volt, mint az 1956-os szerepe miatt sokáig margóra

szorított Erdei Sándor. Kiadták, de a szerkesztők még egy lábjegyzetben sem próbálták elmagyarázni, ki lehet az a B. István (Erdei 1980: 71).

A Kollégium tagja volt még Reitzer Béla, aki több értelmiségi pályán is ígéretes karriert futhatott volna be (többek között akár szociológusként is), ha nem törik ketté ezt a pályát a zsidótörvények, majd – 31 éves korában, munkaszolgálatosként, a Don-kanyar közelében – a halál. Reitzerrel és egy másik szegedi egyetemistával, Bibó Istvánnal Erdei még évekkel az egyetem után is szoros kapcsolatot, barátságot tartott. Erdeinek nagyon korán megjelentek első publikációi,⁷ több értelmiségi kör felfigyelt rá, jelezték, hogy szívesen befogadná; s inkább választás, mint kényszer volt, hogy végül a népi írók között kötött ki. Kevesebb mint egy évtizeddel azután, hogy elkezdte az egyetemet, már országosan ismert és elismert értelmiséginek számított. Az életrajzi adatok szintjén ez egy sikeres integrációs történet – s csak a fennmaradt magániratokból derül ki, hogy mi izzott Erdei lelke mélyén.

⁷ „E tanulmány írója kezdő; gondolkodásának társadalomtudományi alapjai, szociográfiai tapasztalatai többirányú kiegészítésre és elmélyítésre várnak. Mégis szívesen közöljük feljegyzéseit, mert egészséges ítélőképességre vallanak, és így is sok vonatkozásban jól jellemzik állapotunkat.” (19.) Vámbéry Rusztem lapja, a Századunk e sorok kíséretében közölte a 21 éves, másodéves egyetemi hallgató első publikációját (Királyhegyes művelődési, gazdasági és társadalmi rajza).

Erdei harmincas években kibontakozó fordulatának másik katalizátora a (Nyugat-)Európával való találkozás élménye. 1935-36-ban Erdei – a makói hagymás szövetkezet megbízásából – nyugati és északi tanulmányútra indult. Megtérésszerű élményéről több levélben is beszámolt, például abban, amelyet 1935. január 10-én Montreux-ből írt öccsének:

„...Genfben jártam, délelőtt üdültem Rousseau-nak és Calvinnak... szellemével... S délutánra, mint pusztára beköszöntő vihar szakadt rám Genf utcáin egy eddig sosem érzett megrázkódtatás. Nem is tudom, mi volt a konkrét tény – tán egy szép autó, tán Rousseau vagy egy művé finomult nő, teljesen mindegy –, de úgy éreztem, hogy egy rettenetes kéz lerántott egy leplet, ami eddig jótékonyan takarta az igazságot. Paraszt vagy! égette a dobhártyára a szót valami kegyetlen istenség, s ez most nem biztonságérzés és legyökeresedés volt: kegyetlen ítélet és elítélés, bélyeg: paraszt vagy, s amit szabadságnak és szárnyalásnak hívnak, az tiltva előtted. Minden: a hegyek szépsége, a mindent ismerés mámore, a kibodorított haj rejtélye, az illatos olajjal gördített érintkezés, a mezők és az ég szabad szemlélete, egyszóval minden, amit úgy hívnak, hogy szabadság, nem a tied. Paraszt vagy, lenyűgözött és kipányvázott.

Ordítani szerettem volna és ihletett szókkal fordulni a parasztokhoz és nem parasztokhoz, hogy lássatok és lázadjatok. (...)” (Erdei 1980: 73.)

Huszár egy másik levelet is idéz, amelyet Erdei négy nappal később (1936. január 14.) írt, az édesapjának. A „megtérés” leírása itt is eksztatikus, de a tanulságok levonásakor már némileg összeszedettebb:

„Az én kinyilatkoztató élményem abból folyt, hogy én minden egyéni felszabadultságom ellenére is paraszt vagyok. (...) Egyszóval én minden felszabadulásom ellenére kötve vagyok... Én azt hittem eddig, hogy én birtoklom az élet teljességét, s emberi szuverenitásomtól függ, hogy mit és hogyan csinálok. S itt kellett megtudnom, hogy számomra a világ ragyogóbb fele örökre el van tiltva, mert én véremlen vagyok megkötve s örök szolgálatra rendelve. Paraszt vagyok! (...) Paraszt vagyok, s ezért tilalom védi előlem a fõlszabadult s önmagáért tündöklõ életet. (...) Ez a parasztsors. Ezért értem most már a lázadást, és ezért fogom fel teljes mélységében édesapám lázadását...” (122-123.)

Erdei Münchenben, 1935.

A náci Németország nem volt Erdeire hatással, lázadó indulatait nem a szélsőjobb nyelvén fogalmazta meg, mint számos kortársa. *„S last but not least Lenin. Amióta olvasom, más értelme lesz előttem a szocializmusnak, parasztnak, harcnak, stb. ...ő valaki, akitől tanul az ember”* – írja öccsének Berlinből 1936. február 9-én (Erdei 1980: 79.) Tegyük hozzá, hogy ez egy sajátosan átértelmezett, nemzeti forradalmárnak, parasztvezérnek tekintett Lenin volt, akit kifejezetten szembeállított a hasonlóképp – csak éppen negatív előjellel – félreértelmezett Marxszal (131.)

E sorok szerzőjét, meglehet, azért is nyugtázi le Erdei „megtérése”, mert egy örökösen visszatérő magyar történet egy epizódját látja benne: *hogyan fordítják tehetséges, zömmel vidéki, első generációs értelmiségiek a maguk társas esetlenségét, a középosztályba születettekkel szembeni feszélyezettségüket, vélt vagy valós kirekesztettség-érzésüket radikális politizálásba.* Sőt, nem csak magyar, hanem általánosabb európai történeletről van szó: mint Koestler írja emlékirataiban, a két világháború között alig volt olyan, a világeért valamit tenni akaró fiatal, aki ne sodródott volna bele valamelyik politikai szélsőség magával ragadó, erős áramlatába (Koestler 1998: 272.).

A világnézeti fordulat azonban rejtve maradt; mint már idézett 1963-as visszatekintésében Erdei is – egyértelműen az említett külföldi út élményéhez kapcsolva – megfogalmazza: „...még lángolóbb lettem. Befelé. Hazajövén, Makó társadalmát írtam meg lefojtott lázadással, és a hagymás ügyekben forgolódtam báránybőrben. Pályám most is csak egy volt: a politikai, amely azonban formát nem talált még” (id. 136.). A „formát” végül 1944-45-ban kapta meg, amikor összeomlott a magyarországi „Régi Rend”, illetve megjelent a kommunista alternatíva, immár az egyetlen radikális politizálási lehetőségként, háta mögött a rendkívüli meggyőző erővel rendelkező Vörös Hadsereggel.⁸

Erdei második fordulata – vagy inkább egyetlen fordulata konzekvenciáinak évekkel későbbi levonása? – ismét megjeleníthető egyetlen paradigmikus jelenetben, amelynek leírására Huszár is nagy gondot fordít, könyvében kétszer is foglalkozik vele (14. és 296.). 1944 végén Erdei átszökött a fronton, s Szegeden találkozott Révai Józseffel. Az emigráns kommunista vezetők közül Révai tért haza elsőként, s e körből ő ismerte a legjobban a népi irányzatot is, amelyről korábban könyvet is írt.⁹ Erdei odaadta neki *A magyar társadalom* c. készülő könyve vázlatát; Révai, miután megígérte, hogy el fogja olvasni (s mint kiderült, ezt valóban azonnal meg is tette), megkérte Erdeit, hogy vigye körbe a Szeged környéki falvakban, mezővárosokban.

Visszatérve útkról, Révai ezt mondta Erdeinek: „...szeretnek, sajátjuknak tekintenek téged e vidéken, Ferenc. E kapcsolat népfrempolitikánk szempontjából gyümölcsöző lesz, de ezek a »polgárparasztok« a későbbiekben kuláknak fognak minősülni, s akkor neked választanod kell: »velünk, vagy ellenünk«. S ha velünk tartasz – amit őszintén remélek –, a kéziratod érvrendszerét el kell felejtened” (14.).

A történetet Erdei Ferenc személyesen mesélte el 1970-ben a várnai szociológiai világkongresszusra tartva, a vonaton, a vele utazó kollégáknak, köztük az *Életrajz* később szerzőjének. Mintegy 300 oldallal később Huszár tartalmilag ugyanúgy, de némileg más hangsúlyokkal adja elő ismét a jelenetet. Ebben Erdei „tulajdonképpen egy kérdésemre válaszolt”, ugyanis Huszár megkérdezte tőle, hogy mi lett a *Magyar társadalom* sorsa, miért nem jelent meg.

„Csak a könyv tézisei – részletes vázlata – készült el, azt Szegeden odaadtam Révainak olvasásra. Másnap társalgás közben mondta: nagyon érdekes, de ez egy »másik társadalom« vázlata, mint amit mi megvalósítani készülünk. Egyelőre felejtse el” – javasolta Révai (296.). S Erdei ezt is tette: elfelejtette, nem megsemmisítette, eltette a kéziratot a levelei közé, ahol aztán Huszárék a hagyaték feldolgozásakor megtalálták, s 1976-ban megjelentették a *Valóságban*. Ez az a tanulmány, amelyből a híres kettőstársadalom-tézis kivirágzott és kifejtette hatását.

Huszár Tibor nem „pusztán” azáltal vált a „történet részévé”, hogy a várnai vonatúton Erdeit faggatta, hanem attól is, hogy ő az 1970-es évektől kibontakozó Erdei-recepció egyik fontos aktora. Ezen értelmezés legfontosabb jellemzője a *folyamatosság feltételezése Erdei nézeteiben*, a kontinuitás 1.) az 1930-as évek polgárosodás-felfogása, 2.) az 1943-44-es kettős

8 Az utolsó mondatrész nem olyan cinikus, mint amennyire első pillantásra tűnhet. „Minden megszilárdult és állandósult, nemcsak hatalmpolitikában, hanem társadalmi és gazdasági téren is. ...a Duna völgye és a benne fekvő államok a Szovjetunió szomszédaivá váltak... és ennél fogva az ő politikai, gazdasági és társadalmi befolyása alá kerültünk” – sokak, s nem csak baloldaliak belátását fogalmazta meg Szekfű Gyula 1947-ben (Szekfű 1947: 120-121.). S fontos hangsúlyozni: mindezt nem egy illegális röpiratban, hanem egy hivatalosan is megjelent könyvben jelentette meg Magyarország akkori moszkvai nagykövete.

9 Marxizmus, népiesség címmel; a könyvet Erdei is ismerte, bár egészen addig nem tudta, ki rejtőzik a szerzői álnév (Vörös Sándor) mögött (14. és 295-296.).

társadalom elmélete, illetve 3.) az Erdei által 1956-tól haláláig képviselt agrárpolitikai elvek, elképzelések, törekvések között. Tanulságos, hogy amikor Huszár az első alkalommal – a kötet bevezetésének 4. oldalán – felidézi a Révai-jelenetet (14. és 296.), rögtön hozzá is teszi a saját értékelését: „Rövid távon eleget tett Erdei az elvárásnak, de egész pályája végül nem azt tanúsítja-e, hogy a parasztság emancipációja maradt élete végéig a tevékenységét motiváló, meghatározó »belső« parancs?” (14.)

A paraszti tömeg életének megkönnyítésére való törekvés attitűdje, mint „belső parancs”, kétségtelen jelen lehetett Erdei mentalitásában – ugyanakkor, a recenzens meggyőződése szerint ez a törekvés nem járt kéz a kézben sem Erdei társadalomképének, sem politikai meggyőződésének változásával. Bár jelen keretek között ez az állítás nem bizonyítható, mégis megjegyzésre érdemes: Erdei az 1930-as évek második felétől 1943-ig – paradox módon párhuzamosan azzal, hogy legjelentősebb szociográfiáit írta – egyre szkeptikusabb lett a korai szakaszában saját maga által bevezetett polgárosodás-fogalommal szemben. A kettős társadalomról szóló, már említett vázlatában pedig már csak elvi lehetőségként kezeli, s kifejezetten elveti annak lehetőségét, hogy a paraszti tömegek polgárosodása járható út lett volna a korabeli Magyarországon. E változás azonban éppúgy bújtatott maradt, mint Erdei már említett rejtett politikai radikalizálódása. „Ekkor aligha volt olyan ember a közéletben – írja például Papp István Kovács Imre szociográfiája, a *Néma forradalom* kapcsán – aki elhitte volna, hogy néhány esztendővel később nem Kovács Imre lesz a kommunisták egyik támogatója, hanem a hozzá képest jóval visszafogottabbnak, tudósi fegyverzettel felvértezettebbnek tűnő Erdei Ferenc” (Papp 2012: 113-114.)

Erdei jelentős részben változatlanul maradt szókinccse elfedte, hogy a kettős társadalom vázlata *nem* Erdei 1943-ig formálódó nézeteinek szintézise és magasabb szintű általánosítása, hanem a korábbi nézetekkel való szakítás kezdete. A vázlat rendkívüli posztumusz hatása, a kettős struktúra látszólag oly „tetszetős” volta pedig elfedte, hogy ez egy inkonzisztens, ellentmondásokkal terhelt, s éppen a kulcsfontosságú pontokon végiggondolatlan koncepció. Még az is elképzelhető: Erdei maga is érezte, hogy zsákutcába jutott, s némi megkönnyebbüléssel fogadta, amikor Révai utasítására hivatkozva külsővé tehetette az intellektuális megtorpanása miatti felelősséget.

Az utolsó három bekezdés gondolatmenetét egyrészt, ismételjük, jelen keretek között nem tudjuk érvekkel is alátámasztani; másrészt, hangsúlyozzuk, nem az *Életrajz* kritikájának szánjuk. Ugyanis, bár a hetvenes években kibontakozó Erdei-kép jelentős részben félreértésen alapul, ez – Szűcs Jenő kifejezését kölcsönvéve – egy roppant *termékeny fikciónak* bizonyult, amely nagyon inspiráló hatást gyakorolt egy nemzedék, még hozzá éppen az első professzionális szociológusokból álló nemzedék felfogására. Ez az Erdei-kép, meglehet, *szociológiai elméleti szempontból problematikus, szociológiatörténeti jelentősége ugyanakkor vitathatatlan.*

Erdeit – beleértve mind az életművét, mind a posztumusz konstruált Erdei-képet – minden bizonnyal a következő szociológusgenerációknak is érdemes lesz tanulmányozniuk. Huszár Tibor *Életrajza* pedig az ilyen tanulmányok nélkülözhetetlen kiindulópontja lesz.

HIVATKOZÁSOK:

Erdei Ferenc (1980) A magyar társadalomról. Budapest: Akadémiai.

Erdei Ferenc: Egy különös falukutatás története (1963)

Koestler, Arthur (1998) *Nyílvessző a végtelenbe*. Budapest: Osiris.

Papp István (2012) *A magyar népi mozgalom története, 1920-1990*. Budapest: Jaffa.

Szekfű Gyula (1947) *Forradalom után*. Budapest: Cserépfalvi.